

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-83.1-29>

УДК 811.111'254

Павельєва А.К.

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ФРАЗЕОЛОГІЯ «СТРАШНОЇ ПОМСТИ» М.В. ГОГОЛЯ: СЕМАНТИЧНИЙ РІВЕНЬ ТА РІВЕНЬ ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. У статті розглядаються лексичні засоби створення мовної картини світу повісті М. В. Гоголя «Страшна помста», а саме фразеологічні одиниці (ФО), на трьох рівнях: генетичному, семантичному, рівні перекладу. Стверджується, що на генетичному рівні 46 ФО у зазначеному творі можна умовно розподілити за конотацією на 3 великі групи: 1) Просторічні та розмовно-експресивні вислови; 2) ФО з демонологічними лексемами у складі; 3) ФО біблійно-євангелієвської семантики. Розглядаються 4 різновиди ФО на семантичному рівні: фразеологічні сполучення, єдності, вислови та зрощення. На основі аналізу перекладу повісті Р. Півером та Л. Волохонською, стверджується, що ФО в «Страшній помсті» були передані на англійську мову за допомогою використання фразеологічних аналогів, калькування, описового перекладу, фразеологічних еквівалентів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічний аналог, калькування, описовий переклад, фразеологічний еквівалент, фразеологічне сполучення, фразеологічна єдність, фразеологічний вислів, фразеологічне зрощення.

Pavelieva Anna

National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

PHRASEOLOGY OF "A TERRIBLE VENGEANCE" BY N.V. GOGOL: SEMANTIC LEVEL AND THE LEVEL OF TRANSLATION

Summary. It is commonly known that, all the short-stories by N. V. Gogol are characterized by peculiar narrative style of the author and the narrators – Rusty Panko and Foma Grigorievich. The artistic language of both the beekeeper and the Beadle of the Dikanka Church is full of vernacular, homely phrases, phraseologisms, which make the narrative more metaphorical and form especial style of "Evenings on a Farm Near Dikanka". Therefore, the article presents structural-semantic analysis of phraseological units in the literary text of this short-story and methods of their translation into English (based on the translation by R. Pevear and L. Volokhonsky). It is proposed to divide phraseological units in the specified short-story according to their connotation into 3 types: 1) phraseological units of demonological semantics; 2) phraseological units of biblical-evangelical semantics; 3) colloquial and vernacular-expressive phraseological units (which, in their turn, are divided into those originating from: a) everyday life; b) folk art; c) historical realias; d) translations of foreign phraseological units). At the semantic level, phraseological units in the text of the short-story by N. V. Gogol "A Terrible Vengeance" are divided into: 1) phraseological combinations; 2) phraseological unities; 3) phraseological expressions; 4) phraseological fusions. Phraseological units in Gogol's short story are vivid figural expressions that reflect the national color and the historical era, and comprise realias and untranslatable components, which makes them at the same time interesting and difficult in terms of translation into English. As a result of the study, it was proved that 46 phraseological units in the short story by N. V. Gogol under investigation were translated into English with the help of 4 main translation methods: loan translation (literal translation); translation by phraseological analogue; descriptive translation; translation using phraseological equivalents. Translators used tracing and descriptive translation methods to preserve the figurative basis and national color of phraseology.

Keywords: phraseological unit, phraseme, loan translation (literal translation), phraseological analogue, descriptive translation; phraseological expression; phraseological combination; phraseological unity; phraseological fusion.

Постановка проблеми. Повість М. В. Гоголя «Страшна помста» по праву вважається вершиною ранньої творчості письменника. Як і в повісті «Вечір напередодні Івана Купала», просторово-часова картина світу «Страшної помсти» відноситься до міфологічного хронотопу, віддаляючи описувані події у часі, що надає оповіді форму билини. Художній час та художній простір у творі невід'ємно пов'язані із мовою, оскільки міфологізація зображуваних подій на мовному рівні підсилюється фразеологічними одиницями (тут і далі – ФО).

Для всіх повістей Гоголя характерний особливий стиль оповіді автора та оповідачів – пасічника Рудого Панька та діда Хоми Григоровича. Мовлення і пасічника, і дьячка Диканської церкви насичене просторіччями, народними висловами, фразеологізмами, які надають зображенню

гоголівської образності і формують особливий стиль циклу «Вечори на хуторі біля Диканьки».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичні засоби створення мовної картини світу у циклі М. В. Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки», а саме власне українська лексика, слова українського походження та етнокультурні номінації (з-поміж них – фразеологізми) – висвітлюються у науковому доробку Черкашиної О. В [10]. У дослідженнях Л. М. Корневої [5] та Ф. С. Арват [1] розглядаються українські переклади творів М. В. Гоголя. Петренко О. В. вказує на необхідність розмежування крилатих висловів, цитат-ремінісценцій та фразеологічних одиниць у гоголівських творах, що дасть можливість відокремити власне гоголівські ептоніми і зверти від тих, що помилково приписуються письменнику [9]. Деякі аспекти перекладу ФО в «укра-

їнських» повістях М. В. Гоголя висвітлювалися у розвідках дослідників [3; 6; 7; 8; 13].

Втім, нам не вдалося знайти ані наукових робіт, присвячених фразеології в повісті М. В. Гоголя «Страшна помста», ані досліджень перекладу фразеологізмів у обраному творі.

Тому метою статті є структурно-семантичний аналіз ФО в художньому тексті повісті М. В. Гоголя «Страшна помста» та способи їх передачі на англійську мову (на матеріалі перекладу Р. Півера та Л. Волохонської).

Вказана мета передбачає виконання таких завдань: дослідження різновидів ФО в повісті «Страшна помста» на семантичному рівні (за класифікацією М. М. Шанського [11]); їх аналіз за походженням (за класифікацією І. П. Ющука [12], М. А. Жовтобрюха та Б. М. Кулика [4]) та за конотацією; аналіз фразеологічних та нефразеологічних способів перекладу ФО на англійську мову Р. Півера та Л. Волохонської.

Виклад основного матеріалу дослідження. На генетичному рівні 46 ФО у повісті «Страшна помста» можна умовно розподілити на 3 великі групи:

1) Просторічні та розмовно-експресивні вислови (на схемі – П та РЕ ФО) – 43% або 20 ФО, які можна поділити на вислови, що походять з:

– побутового життя «Слушай, Катерина, мне кажется, что отец твой не хочет жить в ладу с нами» [2, с. 118];

– народної творчості: «Волею и неволею перешли они от татар, турок и ляхов...» [2, с. 118] / «Плачет и убивается Катерина...» [2, с. 132] / «И пошла по горам потеха...» [2, с. 131] – метафоричний опис битви між козаками та ляхами;

– з історичних реалій: «...прямо с разгульной попойки с Перешляя поля...» [2, с. 113];

– з перекладів іншомовних фразеологізмів: «Это было золотое время, Катерина!» [2, с. 130] – калька з лат. *aurea aetas* (цей вислів зустрічається у цілому ряду античних авторів в описах епохи загального благополуччя та безтурботного щастя).

2) Фразеологізми з демонологічними лексемами у складі – 31% або 14 ФО: «Говорят, они все готовы были себя продать за денежку сатане с душою и ободранными жупанами» [2, с. 116] / «Пропади, образ сатаны, тут тебе нет места!» [2, с. 115].

3) ФО біблійно-євангельської семантики (на схемі – ФО БЄ) – 26% або 12 ФО: «Боже сохрани и вам увидеть его!» [2, с. 134] / «Бог видит, – говорил он, подымая вверх прозрачные очи...» [2, с. 134].

Майже всі ФО в повісті «Страшна помста» мають негативну конотацію, оскільки вживаються оповідачем для характеристики страшних діянь грішника Петра та його нащадка – чародія, а також для опису безчинств, які творили ляхи на українських землях. І це стосується не лише біблійно-євангельських та демонологічних ФО. Навіть з-поміж 20 просторічних та розмовно-експресивних ФО 6 були вжиті Данилом Бурульбашем, а 14 – оповідачем у описах ляхів та бузувірств, які вони вчиняли; у характеристиках старого чародія (батька Катерини), його вчинків та діянь його пращур – Петра. Усі 46 ФО передають відчуття страху, головну емоцію «Страшної помсти», адже у художньому просторі, де відбувається осквернення святинь, страх є ключовим концептом, смисловою і мовною домінантою.

На основі класифікації В. В. Виноградова, яку доповнив М. М. Шанський [11], та враховуючи контекстуальну зумовленість вживання ФО в тексті повісті М. В. Гоголя «Страшна помста» та їх стильову закріпленість, ми пропонуємо на семантичному рівні поділити їх на 4 групи:

1) Фразеологічні сполучення – 35% або 16 ФО – це фразеологізми, цілісне значення яких тісно пов'язане із прямим значенням їх компонентів. Наприклад: «Пошли, пошли и зашумели, как море в непогоду, толки и речи между народом» [2, с. 115] / «...тяжкий камень лежал на сердце у верных хлопцев, глядевших на свою паню» [2, с. 136].

2) Фразеологічні єдності – 30% або 14 ФО – це словосполучення, цілісне значення яких залежить від образної основи слів, з яких вони складаються. Наприклад: «...тогда еще я держал руку этого неверного народа» [2, с. 126] / «Сперва было я ему хотел поверить все, что да лежит на сердце, да не берет что-то...» [2, с. 118].

3) Фразеологічні вислови – 22% або 10 ФО – постійні за складом і вживанням, семантично подільні ФО, які складаються повністю зі слів із вільним значенням. Наприклад: «Дыблом поднялись волосы на голове колдуна» [2, с. 138].

4) Фразеологічні зрощення – 14% або 6 ФО – це абсолютно неподільні словосполучення, які не можна розкласти на складові компоненти і значення яких немотивоване ані лексичним складом (часто архаїчним), які окремо взятим значенням їх компонентів. Наприклад: «Что ему за блажь пришла притащиться сюда?» [2, с. 116] / «Горелки даже не пьют! экая пропасть!» [2, с. 121].

Фразеологізми у першій збірці письменника здебільшого індивідуально-авторські, традиційні звороти часто перероблені та доповнені автором, що ускладнює процес їх перекладу на неблизькоспоріднені мови. 46 ФО у повісті М. В. Гоголя «Страшна помста» перекладені за допомогою 4 основних способів перекладу:

1) Фразеологічний аналог – 41% або 19 од. Наприклад: «Дух занялся у Катерины, и ей чудилось, что волосы стали отделяться на голове ее» [2, с. 129] – «Katerina's breath was taken away, and she fancied her hair was separating from her head» [14, с. 68] / «экая пропасть!» [2, с. 121] – «Confound it!» [14, с. 60] / «Времена лихие приходят» [2, с. 130] – «Evil times are coming» [14, с. 69] тощо.

2) Дослівний переклад (калькування) – 28% або 13 од. Наприклад: «Не будет тебе от Бога счастья, если ты кинешь его, ни в том, ни в этом свете» [2, с. 130] – «You'll get no happiness from God if you abandon him, either in this world or in the next» [14, с. 69] / «Дочь, Христуса ради!» [2, с. 127] – «Daughter, for Christ's sake!» [14, с. 66] / «...и, вместо того, чтобы покаяться, станешь опять братом черту?» [2, с. 128] – «and instead of repenting, again become the devil's brother?» [14, с. 67] тощо.

3) Описовий переклад – 18% або 8 од. Наприклад: «...не зевай, смотри в оба глаза, куда возьмет дорогу пан отец» [2, с. 123] – «...don't gape, watch with all your eyes for which path master father will take» [14, с. 62] / «Паны беснуются и отпускают штуки...» [2, с. 130] – «The nobles are rowdy, they pull tricks...» [14, с. 68] тощо.

4) Фразеологічний еквівалент – 13% або 6 од. Наприклад: «Он пришел пасмурен, не в духе...» [2, с. 124] – «He came in gloomy, in low spirits...»

[14, с. 63] / «Бог свидетель, я отрекаюсь от него, отрекаюсь от отца!» [2, с. 126] – «*God is my witness, I renounce him, I renounce my father!*» [14, с. 65] / «*Слава Богу, ни в одном еще бесчестном деле не был!*» [2, с. 119] – «*Thank God, I've never yet been part of any dishonorable thing*» [14, с. 58] / «Ему выковала одна ведьма на пекельном огне» [2, с. 136] – «*A witch forged it for him in hellfire*» [14, с. 74] і т.д.

Висновки. Отже, на семантичному рівні, серед ФО в повісті М. В. Гоголя «Страшна помста» фразеологічні сполучення переважають над фразеологічними єдностями, висловами та зрощеннями. За конотацією ФО поділено на 1) просторічні та розмовно-експресивні (які, в свою чер-

гу, діляться на такі, що походять з: а) побутового життя; б) народної творчості; в) з історичних реалій; г) з перекладів іншомовних фразеологізмів), 2) біблійно-євангельські та 3) демонологічні.

Р. Піввер та Л. Волохонська при перекладі ФО у повісті М. В. Гоголя «Страшна помста», на відміну від інших «українських повістей», використали значну кількість фразеологічних аналогів та еквівалентів, хоча їх можна було підібрати майже до усіх фразем у творі. Втім, перекладачі використовували методи калькування та описового перекладу для збереження образної основи і національного колориту фразеологізмів.

Список літератури:

1. Арват Ф. С., Арват Н. Н. О первых украинских переводах произведений Н. В. Гоголя. URL: <http://www.domgogolya.ru/science/researches/1565/>.
2. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений : [В 14 т.]. АН СССР; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом); Гл. ред. Н. Л. Мещеряков; Ред. : В. В. Гишпиус (зам. гл. ред.), В. А. Десницкий, В. Я. Кирпотин, Н. Л. Мещеряков, Н. К. Пиксанов, Б. М. Эйхенбаум. [М.; Л.] : Изд-во АН СССР, 1937–1952.
3. Гринченко Н. О., Павелъева А. К., Астахова С. А. Методи перекладу фразеологічних одиниць в «українських» повістях М. В. Гоголя на англійську мову (на матеріалі перекладу Р. Піввера та Л. Волохонської). Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні філологічні дослідження: поєднання інноваційних і традиційних підходів», Грузія, Тбілісі, 27–28 квітня 2018 р. : тези доп. Sulkhan-Saba Orbeliani Teaching University. 2018. С. 103–106.
4. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ : Вищ. шк., 1972. 404 с.
5. Корнева, Л. М. Фразеологія Миколи Гоголя: оригінальний текст і переклад. *Рідний край*. 2009. № 1. С. 68–72.
6. Павелъева А. К. Особливості перекладу англійською мовою «демонологічних» фразеологічних одиниць в «українських» повістях М. В. Гоголя (на матеріалі перекладу Річарда Піввера та Лариси Волохонської). *Актуальні питання філологічних наук: наукові дискусії: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 21–22 вересня 2018 року*. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2018. С. 101–105.
7. Павелъева А. К. Особливості функціонування ФО з лексемою «devil» в «українських» повістях М. В. Гоголя (в перекладі Р. Піввера та Л. Волохонської): частота вживання та основні значення. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія : «Філологічні науки». Мовознавство*. Дрогобич, 2018. Вип. 10. С. 86–90.
8. Павелъева А. К. Переклад фразеологізмів, що позначають «нечисту силу» в перших циклах М. В. Гоголя, на англійську мову (на матеріалі перекладу Р. Піввера та Л. Волохонської). *Мова та література у полікультурному просторі : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 8-9 лютого 2019 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2019. С. 45–48.*
9. Петренко О. В. Вокабула как лексикографическая проблема (на материале русско-украинского и украинско-русского словаря крылатых выражений Н.В. Гоголя) С. 218–221. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/ls/ls_2009_25.pdf
10. Черкашина Е. В. Лексические средства создания образа Украины в цикле Н. В. Гоголя «Вечера на хуторе близ Диканьки». *Молодой ученый*. 2009. № 9(9). С. 105–107.
11. Шанский Н. М., Боброва Т. А. Этимологический словарь русского языка. Москва : Прозерпина, 1994. 400 с.
12. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2004. 640 с.
13. Pavelieva A. K. The peculiarities of translation of phraseological units in the works by M. V. Gogol into English (as exemplified in the «Ukrainian» stories). *Молодий вчений*. 2019. № 5.1 (69.1). С. 164–167.
14. Pevear R., Volokhonsky L. Gogol', Nikolai Vasil'evich, 1809–1852. Translations into English. Random House; Reprint edition, 1999. 464 p.

References:

1. Arvat, F. S., Arvat, N. N. (2020). O pervyih ukrainских perevodah proizvedeniy N. V. Gogolya [On the first Ukrainian translations of the creative works by N. V. Gogol]. URL: <http://www.domgogolya.ru/science/researches/1565/>
2. Meshcheriakov N. L., Hippius V. V., Desnitskii V. A., Kirpotin V. Ya., Mieshchieriakov N. L., Pikanov N. K., Eikhenbaum B. M. (Eds). (1937–1952). Gogol N. V. Polnoe sobranie sochineniy [Gogol, N. V. Complete works] (Vols. 1–14). Moskva, Lenynhrad: Izdatielstvo AN SSSR. (in Russian)
3. Hrinchenko N. O., Pavelieva A. K. & Astakhova S. A. (2018). Metody perekladu frazeolohichnykh odyntys v «ukrainskykh» povistiakh M. V. Hoholia na anhliisku movu (na materialy perekladu R. Pivera ta L. Volokhonskoi) [Methods of translation phraseological units in “the Ukrainian” tales by N. V. Gogol into English (as exemplified in the translation by R. Pevear and L. Volokhonsky)]. *Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia «Suchasni filolohichni doslidzhennia: poiednannia innovatsiinykh i tradytsiinykh pidkhodiv»* (pp. 103–106) – Hruziiia, Tbilisi: Sulkhan-Saba Orbeliani Teaching University. (in Ukrainian)
4. Zhovtobriukh M. A. & Kulyk B. M. (1972). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [The course of modern Ukrainian standard language]. Kyiv: Vyshch. shk. (in Ukrainian)
5. Kornieva, L., Solohub, L. (2009). Frazeolohiia Mykoly Hoholia: oryhinalnyi tekst i pereklad [The phraseology of Mykola Hohol: the authentic text and translation]. *Ridnyi kraj*, 1, 68–72. (in Ukrainian)
6. Pavelieva, A. K. (2018). Osoblyvosti perekladu anhliiskoiu movoiu «demonolohichnykh» frazeolohichnykh odyntys v «ukrainskykh» povistiakh M. V. Hoholia (na materialy perekladu Richarda Pivera ta Larysy Volokhonskoi) [The peculiarities of translation into English of “demonological” phraseological units in “the Ukrainian tales” by M. V. Gogol (as exemplified in the translation by R. Pevear and L. Volokhonsky)]. *Aktualni pytannia*

- filolohichnykh nauk: naukovy diskusii: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia* (pp. 101–105). Odessa: Pivdennoukrainska orhanizatsiia «Tsentr filolohichnykh doslidzhen». (in Ukrainian)
7. Pavelieva, A. K. (2018). Osoblyvosti funktsionuvannia FO z leksemoi «devil» v «ukrainskykh» po-vistiakh M. V. Hoholia (v perekladi R. Pivera ta L. Volokhonskoi): chastota vzhyvannia ta osnovni znachennia [Peculiarities of functioning of phraseological units with the lexical item “devil” in “the Ukrainian tales” by M. V. Gogol in the translation of R. Pevear and L. Volokhonsky]: usage frequency and basic meanings]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriia: «Filolohichni nauky». Movoznavstvo*, 10, 86–90. (in Ukrainian)
 8. Pavelieva, A. K. (2019). Pereklad frazeolohizmiv, shcho poznachaiut «nechystu sylu» v pershykh tsyklakh M. V. Hoholia, na anhliisku movu (na materialy perekladu R. Pivera ta L. Volokhonskoi) [Translation of phraseological units that denominate “devildom” in the first cycles by M. V. Gogol, into the English language (as exemplified in the translation by R. Pevear and L. Volokhonsky)]. *Mova ta literatura u polikulturnomu prostori : Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 45–48). Lviv: HO «Naukova filolohichna orhanizatsiia «LOHOS». (in Ukrainian)
 9. Petrenko, O. V. (2020). Vokabula kak leksikograficheskaya problema (na materiale russko-ukrainskogo i ukrainsko-russkogo slovary krylatyih vyrazheniy N. V. Gogolya) [Vocable as a lexicographical problem (a case study of Russian-Ukrainian and Ukrainian-Russian dictionary of N. V. Gogol’s winged expressions)]. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/ls/ls_2009_25.pdf
 10. Cherkashyna, E. V. (2009). Leksicheskie sredstva sozdaniya obraza Ukrainyi v tsikle N. V. Gogolya «Veche-ra na hutore bliz Dikanki» [Lexical means of creating the image of Ukraine in the cycle by N. V. Gogol “Evenings on a Farm Near Dikanka”]. *Molodoi Uchenyi*, 9(9), 105–107. (in Russian)
 11. Shanskii, N. M., & Bobrova, T. A. (1994). Etimologicheskii slovar russkogo yazyika [Etymology dictionary of the Russian language]. Moscow: Prozerpina. (in Russian)
 12. Yushchuk, I. P. (2004). Ukrainska mova: pidruchnyk [The Ukrainian language: textbook]. Kyiv: Lybid.
 13. Pavelieva, A. K. (2019). The peculiarities of translation of phraseological units in the works by M. V. Gogol into English (as exemplified in the «Ukrainian» stories). *Molodyi vchenyi*, 5.1 (69.1), 64–167.
 14. Pevear R., Volokhonsky L. (1999). *Gogol', Nikolai Vasil'evich, 1809–1852. Translations into English*. New York: Random House.